

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Наставно научно веће

Одлуком Наставно-научног већа Факултета политичких наука од 01.12.2022. именована је Комисија за преглед и оцену докторске дисертације Милене Милосављевић Стевић под насловом „Одрживи облици мултикултурализма у Србији“. Након прегледа рада, Комисија у саставу Горан Башић (научни саветник Института друштвених наука у Београду), проф. др Душан Спасојевић (ванредни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду) и проф. др Славиша Орловић (редовни професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду) – ментор подноси Наставно-научном већу Факултета следећи

Извештај

о прегледу и оцени докторске дисертације

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Милена Милосављевић Стевић рођена је 3. марта 1989. године у Косовској Митровици. Основно и средње образовање завршила је у Косовској Митровици. Факултет политичких наука Универзитета у Београду уписала је 2008. године, где је дипломирала на основним академским студијама политикологије са просечном оценом 8,34. Након основних студија, 2012. године уписала је мастер студије „Политичке теорије, политичке социологије и институције“ на којем је положила све испите са просечном оценом 9,62 и одбранила мастер рад на тему „Политичко представљање националних мањина у Србији“ са оценом 10. Докторске студије политикологије на Факултету политичких наука Универзитета у Београду уписала је 2014. године.

Списак објављених радова:

Милена Милосављевић, *Политичко представљање националних мањина у Србији*, зборник „(Не)демократско редизајнирање политичких институција у Србији“, ур. З. Стојиљковић, Г. Пилиповић и Д. Спасојевић. Конрад Аденауер Стифтунг, Београд, 2013. (329-359)

Милена Милосављевић, *Мањински национализам као изазов политичкој интеграцији: случај Србије*, часопис *Политички живот*, бр. 12, Факултет политичких наука Београд, Центар за демократију, 2016. (37-47)

Милена Милосављевић, *Стања идентитета као могући извор конфликта: случај Србије*, зборник „Политичка култура, дијалог и толеранција“, Удружење наставника и сарадника Универзитета у Бањој Луци/Европски дефендологија центар за научна, политичка, економска, социјална, безбедоносна, социолошка и криминолошка истраживања Бања Лука, 2016. (127-145)

Милена Милосављевић, *Уважавање различитости, толеранција и поштовање права других*, зборник „Васпитни рад у домовима ученика средњих школа Републике Србије“, бр. 4, Институт за економију и право, Београд, 2018. (175-182)

Докторска дисертација под насловом „*Одрживи облици мултикултурализма у Србији*“ написана је фонтом Times New Roman, са проредом 1 и маргинама 20 мм, према Упутству о облику и садржају докторске дисертације која се брани на Универзитету у Београду од 2019. године. Докторска дисертација садржи 310 страна стандардног формата са насловним странама, резимеима и прилозима, од чега је 281 страна основног текста, а 29 страна списак коришћених извора (литература).

Докторска дисертација састоји се од 13 поглавља (подељена на мања потпоглавља ради лакшег размевања материје) у којима су и *Уводне напомене* и *Закључна разматрања*. У другом поглављу „*Теорија(е) мултикултурализма*“ обрађен је теоријски оквир на који се ослања овај рад. У трећем поглављу „*Искусства на Балкану и СФРЈ*“ анализира се генеза развоја мултикултурализма и његове политичке импликације. У четвртом поглављу „*Мултикултурализам – рецепт за искључивање*“ представљени су фактори који доприносе развоју сегрегативног мултикултурализма у Србији. У петом поглављу „*Мултиетничка друштва и сложеност демократије*“ анализиран је однос демократије и мултикултурализма, као и различити модели демократије у плуралним друштвима. У шестом поглављу „*Мултикултурална политика и праксе у Србији*“ указује се на импликације интегративног и сегрегативног мултикултурализма. У седмом поглављу „*Улога и значај идентитета у етничким односима*“ анализирани су индиктори етничке самосвести мањинских група у Србији. У осмом поглављу „*Држава кључни фактор у спровођењу различитих облика интеграције за националне мањине*“ образложени су

различити аспекти мањинске политике који омогућавају политичку и друштвену интеграцију националних мањина. У деветом поглављу „Улога политичких елита у политизацији етничности“ указује се на улогу мањинских политичких лидера у јачању сегрегативних односа међу етничким заједницама. У десетом поглављу „Територијална аутономија као модел сегментације“ анализирају се територијални захтеви мањинских заједница у Србији. У једанаестом поглављу „Политичка репрезентација националних мањина у Србији“ анализира се политичко организовање и представљање националних мањина у Србији, од 1990. до 2022. године. У дванаестом поглављу „Стратегије и алтернативе у заштити мањинских права у Србији“ наведени су механизми који би омогућили развој интегративног мултикултурализма.

2. Предмет и циљ дисертације

Предмет ове докторске дисертације је истраживање одрживих облика мултикултурализма у Србији. Кандидаткиња као главни истраживачки циљ поставља објашњење односа мултикултурализма и политизације различитости што утиче на појавне облике мултикултурализма.

Кандидаткиња поставља основно истраживачко питање да ли мањинска политика у Србији има одлике сегрегативног мултикултурализма? То питање отвара нова - који су ограничавајући фактори за развој интегративног мултикултурализма у Србији? Одговори на ова питања захтевали су анализу мањинске политике у Србији у од Другог светског рата до данас, као и утврђивање разлика између интегративног и сегрегативног мултикултурализма.

У првом делу истраживања кандидаткиња анализира теорије мултикултурализма, моделе мултикултурализма, механизме етнокултурне правде и демократски приступ етнокултурној различитости како би утврдила капацитете и домете мултикултурализма. У другом делу истраживања, испитане су политичке импликације мултикултурализма у пракси кроз анализу мањинске политике и праксе у Србији, различитих облика интеграције за националне мањине на националном, регионалном и локалном нивоу. Такође, утврђени су степен етничке самосвести код мањинских група, територијални захтеви националних мањина који заузимају централно место у програмима мањинских политичких партија, као и политичко

организовање и представљање националних мањина, да би се идентификовали ограничавајући фактори за развој интегративног мултикултурализма у Србији.

Кандидаткиња објашњава да је примордијалистичко схватање етничитета актуелизовано кроз мултикултуралну теорију, која се ослања на ово становиште. Примордијалистичка концепција етничког идентитета присутна је у либералној теорији мањинских права Вила Кимлике, где се термин „култура“ дефинише као синоним за „нацију“ или „народ“, односно међугенерациску заједницу, мање или више институционално комплетну, која запоседа одређену територију или завичајно тло и има посебан језик и историју. Кандидаткиња закључује да мањински политички лидери политизацијом примордијалистичких елемената етничитета доприносе одрживости и виталности сегрегативног мултикултурализма у Србији. Поред мањинских политичких лидера, значајну улогу у одрживости сегрегативног мултикултурализма у Србији имају постојећи конституционални оквир мањинске заштите, централистичко државно уређење, монокултурни приступ државе у области културе, институције, политички лидери већинског становништва, као и доминација примордијалистичке концепције националног идентитета код већинског и мањинског становништва. У анализи импликација мултикултурализма у пракси, кандидаткиња указује на разлике у процесима имплементације мултикултуралних политика у западним и посткомунистичким државама.

3. Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Генерална хипотеза овог рада је да мањинска политика у Србији има одлике сегрегативног мултикултурализма. Под сегрегативним мултикултурализмом подразумева се коегзистенција етничких идентитета, паралелан или одвојен живот етничких заједница, без међусобне интеракције и комуникације, који карактерише постојање институционалних норми за толерисање различитости, али не и за афирмацију различитости. Кандидаткиња се у истраживању ослања на теорију(е) мултикултурализма и критике, како би проверила хипотезу да се варијације мултикултурализма на теоријском нивоу рефлектују на његове појавне облике у сфери практичне политике.

Основна трдња је да мањински лидери политичком инструментализацијом захтева националних мањина имају значајну улогу у јачању сегрегативног мултикултурализма у Србији. Кандидаткиња је ову хипотезу проверила кроз анализу

политика и стратегија за изградњу нације, процеса политизације етничности и етномобилизације, утврђивањем степена етничке самосвети мањинских група, као и њихових територијалних захтева и политичких циљева.

Због сложености предмета истраживања кандидаткиња је применила интердисциплинарни приступ у области политичких наука, користити научна сазнања из теорије(а) мултикултурализма, теорије консоцијативне демократије, теорије етничке демократије, као и различите теоријске приступе етницитету

Кандидаткиња је применила дескриптивну методу у анализи теоријских сазнања из области мултикултурализма, како би идентификовала различите облике мултикултурализма. Кандидаткиња указује на корелацију мултикултурализма са друштвеним појавама. Како би се одговорило на постављено истраживачко питање, анализирају се узроци који објашњавају однос политичких лидера и мултикултурализма, узимајући у обзир историјски контекст (као што предлажу мултикултуралисти).

Компаративна метода примењена је у истраживању како би се утврдиле сличности и разлике у институционализацији различитости, степену етничке самосвети мањинских група, ефектима механизма етнокултурне правде, начинима политизације етничких идентитета као и циљевима политичког деловања националних мањина у Србији. Компаративна студија типа *area studies* коришћена је како би се одредиле одређене географске целине/области у Србији и објаснили процеси етномобилизације бирача и сегрегације етничких група. Метод специјализације коришћен је приликом анализе улоге политичких елита мањинских заједница у политизацији етничности. Метод класификације коришћен је како би се показало да Србија спада у друштва са наглашено хомогеним саставом становништва, као и приликом анализе механизма етнокултурне правде.

Од метода прикупљања података кандидаткиња је користила првенствено квалитативну анализу (садржаја) докумената која укључује научну литературу и нормативна докумената (прописи), затим, извештаје, програмска докумената, статуте партија националних мањина, као и средства јавног информисања. Метода анализа садржаја употребљена је приликом истраживања постојеће научне литературе, међународних докумената, устава, закона, подзаконских аката и резолуција које се односе на институционализацију мањинских права.

Квантитативна метода примењена је приликом прикупљања података у другом делу истраживања (о уделу националних мањина у укупном становништву, броју мандата који припадају партијама националних мањина, број запослених припадника националних мањина у јавној служби, броју ученика националних мањина који остварују образовање на сопственим језицима, броју одборника скупштина општина према националној припадности као и број припадника националних мањина који су за увођење двојезичног образовања и децентрализацију мањинских самоуправа) како би кандидаткиња извела закључке о могућностима за развој интегративног мултикултурализма у Србији.

4. Кратак опис садржаја дисертације

У студији *„Одрживи облици мултикултурализма у Србији“* анализирани су развој мултикултурализма, политике мултикултуралности, однос мултикултурализма и демократије у етнички разноликим друштвима, механизми етнокултурне правде, међународни правни систем мањинске заштите, институционални механизми мањинске заштите у Србији, политички циљеви и представљање националних мањина, као и стратегије у унапређењу заштите мањинских права. У *Уводним напоменама* образлажу се предмет и циљеви дисертације, методолошки оквир рада и основне хипотезе.

У другом поглављу *„Теорија(е) мултикултурализма“* кандидаткиња је представила теоријске основе мултикултурализма. Кандидаткиња анализира либералну теорију мањинских права Вила Кимликe, као и критике либералног мултикултурализма како би испитала домете и интегративну функцију мултикултурализма. Анализирани су три теоријска модела мултикултурализма у развоју мултикултуралности у Србији, да би се утврдили зачеци сегрегативног мултикултурализма. Либерална доктрина етнокултурне неутралности и национализма представљају два контрадикторна приступа који су неприменљиви у Србији, јер не могу одговорити на територијалне захтеве мањинских група. Кандидаткиња је потврдила хипотезу да постоје варијације мултикултурализма на теоријском нивоу које се рефлектују на мултикултурализам у пракси. У потпоглављу *Мултикултурализам – принципи праведности и етнокултурална различитост* представљен је међународни систем мањинске заштите, као и документи који се односи на друштвену и политичку интеграцију националних мањина. Пратећи

теоријску аргументацију Вила Кимлике о улози међународних стандарда мањинске заштите, кандидаткиња описује одступања која постоје у пракси држава.

У трећем поглављу *„Искусва на Балкану и СФРЈ“* кандидаткиња је у првом кораку представила историјски контекст политике мултикултурализма како би се утврдили фактори интегративног процеса националних заједница на Балкану и у постјугословенским републикама. Кандидаткиња истиче да су развој и имплементација мултикултурализма на Балкану, као и у бившој Југославији, а потом и Србији, отежани услед постојања процеса подржавног грађења нације и „реактивних“ мањинских национализама, који су представљали одговор на већинско грађење нације (В. Кимлика). Кандидаткиња истиче да средишњу улогу у процесу изградње државе имају политичке елите на под – државном нивоу (на Косову), периферији (у бившој СФРЈ), као и регионалном нивоу (на југу Србије, у Рашкој области (Санџаку) и Војводини, где се политички лидери који се понашају као „мањински барони“).

У другом кораку, крајем педесетих и почетком шездесетих година 20. века, у бившој СФРЈ долази до јачања улога република које кореспондира са променом ставова о федерализму и интерактивном мултикултурализму, где кандидаткиња показује да су интегративне функције мултикултурализма постале упитне релативно брзо. Доношење Устава 1974. године и уставна конфедерализација и децентрализација Југославије која је требало да побољша нарушене међунационалне односе, нису ублажили националне аспирације федералних јединица бивше СФРЈ. Кандидаткиња истиче да се у случају бивше Југославије, показало се да федерални тип уређења или „псеудо-федерализам“ (према становишту либералног мултикултурализма Вила Кимлика) није адекватан одговор у одржавању кохезије државне и политичке заједнице, нити је адекватан механизам политике интерактивног мултикултурализма.

У четвртном поглављу *„Мултикултурализам као рецепт за искључивање“* кандидаткиња истиче да је после пада комунистичког режима дошло до оживљавања етноцентризма и процеса „етнификације политике“, након је донет Устав РС 1990. године чиме је створена стабилна основа за имплементацију сегрегативног мултикултурализам у Србији. Кандидаткиња објашњава да мултикултуралне политике примењиване у бившој СФРЈ, наслеђе псеудо-федерализма као и сужавање овлашћења аутономних покрајина АП Војводина и АП Косово и Метохија после доношења Устава РС из 1990. године имају утицаја на вођење мањинске политике у Србији коју

карактерише отпор политичких елита према различитим типовима аутономије за мањинске групе.

У петом поглављу „*Мултиетничка друштва и сложеност демократије*“ анализирано је успостављање демократије у плуралним друштвима, као и њен однос са мултикултурализмом. Разматрајући теоријска становишта о консочијативној демократији у плуралним друштвима, кандидаткиња објашњава да консочијативни аранжмани нису дали позитивне резултате у случају СФРЈ, седамдесетих година 20. века, као ни у случају Босне и Херцеговине и Македоније. Такође, политичке елите већинског становништва показују отпор према консочијацији, као и према децентрализацији и регионализацији, што су показала спорења око Предлога Статута АП Војводине (2009). Анализирајући теоријска становишта Семи Смухе, Грејм Смита и Флоријана Бибера о моделу етничке демократије, кандидаткиња објашњава да је тај модел присутан у Србији, током деведесетих година 20. века, који карактерише доминција већинске социјеталне културе, изолација и искључивање из политичког живота мањинских социјеталних култура, у условима где се квалитет демократије жртвује како би се одржала етничка конфротација и сегрегација етничких група. Кандидаткиња такође истиче да период деведесетих година карактерише присуство мањинских националиста Бошњака, Албанаца и Мађара услед угрожености њихових социјеталних култура, који су се најпре испољили кроз захтеве за језичким правима, а затим за територијалном аутономијом. Мањински политички лидери настојали да задрже тај осећај угрожености и претње њиховим националним идентитетима, чак и након прекида грађанских ратова и међунационалних сукоба. Након демократских промена 2000. године модел етничке демократије је напуштен.

У шестом поглављу „*Мултикултурална политика и праксе у Србији*“ анализиран је интегративни мултикултурализам у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Након побуне словеначких интелектуалаца 1956. године, који су захтевали да свака култура мора да има своју федералну јединицу као одбрану од осталих култура, противећи се југословенском идентитету заснованом на заједничкој култури, уследило је урушавање основа интегративног мултикултурализма у СФРЈ. Кандидаткиња објашњава да прелазак на децентрализацију, економске реформе, политике уједначавања нивоа развоја република и „социјалистичка модернизација“ нису успели да зауставе развој националиста у федералним јединицама у бившој Југославији, већ су ојачали националне тензије. Зачеци сегрегативног мултикултурализма везују се за неуспех интегративног

мултикултурализма у СФРЈ. Универзални принципа „братства и јединства“ није успео да обезбеди осећај узајамне солидарности и интеракције, где је потврђен Кимликин став да заједнички грађански идентитет нема капацитета да замени супарничке националне идентитете, већ је неопходно да постоји осећање узајамне идентификације. Кандидаткиња објашњава да је деведесетих година 20. века, сегрегативни мултикултурализам манифестован у интензивној форми. После демократских промена 2000. година утврђен је нов приступ мањинској политици и учињени су помаци у институционализацији различитости, међутим у пракси постоји сегрегација етничких група која опстаје све до данас. Кандидаткиња објашњава да такво стање изискује промену односно редефинисање и прилагођавање институционалног приступа мањинске заштите мултиетничности која постоји у Србији.

У седмом поглављу *„Улога и значај идентитета у етничким односима“* анализирају се различита схватања и приступи етницитету. Примордијалистичко схватање етницитета има исходиште у теорији мултикултурализма, због чега га критичари оптужују за сегрегативне односе у друштву и изједначавају са етнонационализмом. Кандидаткиња анализира присуство примордијалистичког схватања националног идентитета код већинског становништва и мањинских група. Доминација примордијалистичког приступа етницитету код мањинских група (Мађари, Бошњаци и Албанци) има следеће последице: доприноси сегрегацији мањинских заједница, утиче на развој и одрживост етничке самосвести мањинских група што отежава њихову интеграцију; представља стабилну основу за мањински национализам; омогућава „експлоатацију разлика“ у корист мањинских политичких лидера, а не мањинских група.

У осмом поглављу *„Држава – кључни фактор у спровођењу различитих облика интеграције за националне мањине“* анализирана је улога државе и институционални капацитети за политичку и друштвену интеграцију мањинских група. У првом делу представљени су модели политичког предстваљања и нормативни оквир који омогућавају политичку интеграцију националних мањина. Такође, у овом делу истраживања представљени су подаци о заступљености националних мањина у јавној управи, што представља важан сегмент интегративног мултикултурализма. Такође, као важан сегмент друштвене интеграције објашњени су модели образовања на језицима националних мањина као и службена употреба језика и писма националних мањина на територији републике Србије.

У деветом поглављу „Улога политичких елита у политизацији етничности“ кандидаткиња анализира процес политизације етничности која представља нераздвојни део мултикултурализма, где настоји да покаже да етничка група има политичку сврху (Е.Коен). Рани примери „политизације етничких идентитета“ у бившој СФРЈ настали су на пољу културе због улоге језика као носиоца идентитета у Хрватској, Словенији и Србији. Деведесетих година 20. века, процес етнификације политике на простору бивше Југославије, утицао је да мањински политички лидери вођени политиком етнонационализма манипулишу етничким приврженостима, традицијама, симболима, подацима из прошлости и историје, како би мобилисали своје припаднике да подрже њихове политичке циљеве (који имају територијалну основу, задовољавају партикуларне интересе, итд). Мањински политички лидери настоје да тај осећај угрожености из периода деведесетих година ревитализују кроз политичку реторику, јавне наступе, политичке програме, да би успоставили партијске монополе у етничким заједницама за чију се изборну подршку боре. Анализирајући активности и деловање политичких елита, кандидаткиња истиче да партије националних мањина и политички лидери мањинских група (територијално концентрисаних националних мањина) нису значајније мењали политичке циљеве и стратегије од почетка деведесетих година до данас.

У десетом поглављу „Територијална аутономија као модел сегментације“ анализиран је концепт територијалне аутономије која може представљати интегрални део механизма за управљање етнокултурном различитошћу, метод за регулацију етничких конфликта и индикатор стабилности. Самоуправа националних мањина поред територијалног може бити обезбеђена и на нетериторијалном нивоу. Кандидаткиња наводи да су потенцијали за интеграцију националних мањина угрожени, јер у пракси мањински захтеви за територијалном аутономијом и мањинска самоуправа на нетериторијалном нивоу односно национални савети националних мањина чији је рад политизован утичу на сегрегацију етничких заједница. Анализом политичких програма и декларација партија националних мањина (мађарских, бошњачких и албанских) кандидаткиња је показала да територијална аутономија заснована на етничности представља средишњи елемент захтева мањинских заједница и главни циљ политичких елита које представљају мањинско становништво.

У једанаестом поглављу „*Политичка репрезентација националних мањина у Србији*“ објашњено је политичко организовање и представљање националних мањина. Кандидаткиња наводи да партије националних мањина делују као „моноетничке“ (Ф. Бибер) или „етничке партије“ (Д. Хоровиц) које зависе од подршке једне етничке групе чије интересе заступају. Кандидаткиња показује да у оквиру теоријског модела етничког надметања (К. Чандра) етничке партије усвајају различите стратегије померајући политичку конкурентност ка половима, због чега постаје упитно да ли мањински политички лидери могу деловати умерено. Кандидаткиња је кроз анализу изборних циклуса показала да мањинске политичке партије које делују умерено попут Савеза војвођанских Мађара (СВМ), Странка правде и помирења (СПП), нова албанска партија на југу Србије под називом „Алтернатива за промене“ остварују боље резултате на изборима од конкурентних етничких партија, као и да имају незанемарљив потенцијал у преговорима са партијама грађанске оријентације.

У дванаестом поглављу „*Стратегије и алтернативе у заштити мањинских права*“ показано је да стратегија етнокултурне неутралности која подразумева неутралан став институција према различитости нема реалне шансе за успех у Србији, јер на њеној територији егзистирају националне мањине које изражавају различите модалитете мањинских национализма. Такође ова стратегија не би одговарала мањинским политичким лидерима који мобилишу припаднике група и улазе у политичку арену експлоатишући етничку припадност, нити припадницима националних мањина којима је учешће у институцијама олакшано уважавањем етничког критеријума (афирмативне мере). Стратегија етнокултурне неутралности може бити адекватан приступ када постоје спорови између етничких заједница о националном идентитету (између Влахана и Румуна, у источној Србији; Хрвата и Буњеваца у Војводини; између Рома, Египћана и Ашкалија на Косову, итд).

Кандидаткиња наводи да је децентрализација важан инструмент за интеграцију националних мањина. Како би се избегло јачање сегрегативних односа међу мањинским групама, неопходно је напустити постојећу праксу централизованог устојства мањинске самоуправе и успоставити децентрализовани модел мањинске самоуправе према којем би се мањинске самоуправе бирале на републичком и на другим нивоима територијалне организације – град, општина, месна заједница односно на локалном нивоу (Г. Башић, М. Пајванчић). Кандидаткиња закључује да двојезично образовање припадника националних мањина ствара реалне шансе за интеграцију

мањинских група, и у прилог томе кандидаткиња наводи податак да је 87,5 % припадника националних мањина подржава тај модел образовања.

Анализом података о броју одборника у скупштинама општинама у републици Србији од 1992. до 2020. године, кандидаткиња наводи податке који показују да нема већих одступања између броја места које освајају партије националних мањина и њиховог удела у становништву. На локалном нивоу нема препрека за политичку интеграцију, ипак на локалу преваладају сегрегативни односи међу етничким заједницама што потврђује хипотезу да политизација разлика као саставни део мултикултурализма утиче да он има сегрегативни карактер.

У *Закључним разматрањима* кандидаткиња наводи теоријске и емпиријске ограничености мултикултурализма који укључују процес политизације етничности мањинских група. Теоријски модел мултикултурализма током седамдесетих година 20. века појављује се као одговор на културну разноликост у вишенационалним државама, када је велики број земаља експериментисао са његовом имплементацијом. Деведесете година 20. века и почетак 21. века карактерише проглашавање концепта мултикултурализма неадекватним и мртвим (критикују га конзервативни европски политички лидери попут Ангеле Меркел, Николе Саркозија и Дејвида Камерона). Савет Европе је саопштио да је мултикултурализам „само други вид асимилације, који се исто тако базира на претпоставци о непомирљивој супротности између већине и мањине“ што води „друштвеној сегрегацији и међусобном неразумевању“ (Council of Europe, 2008).

Бивша Југославија представља пример трансформације интегративног мултикултурализма у сегрегативни, који је уз подршку политичких елита постао једини одрживи облик мултикултурализма. Различита конституционална решења произвела сегрегацију етничких заједница најпре у СФРЈ (Другој Југославији), СРЈ (Трећој Југославији), Државној заједници Србије и Црне Горе, као и у Србији. Уколико пратимо историјску генезу мултикултурализма на простору Србије, отвара се питање о применљивости мултикултурализма као одрживог политичког решења за етничке односе. Нема сумње да су поред конституционалних решења, политичке елите утицале на развојни пут мултикултурализма. У таквим условима, сегрегативни мултикултурализам наметнуо се као „одрживо решење“ којим су задовољне обе стране - и већинско и мањинско становништво.

Након Другог светског рата, у бившој СФРЈ, од 1945. године интегративни мултикултурализам био је одрживо решење за балансирање етничким идентитетима. Крајем педесетих и почетком шездесетих година, када су се појавили различити ставови о идеји југословенства, одрживост интегративног мултикултурализма је постала упитна. Институционализација права народа и народности и интегративни мултикултурализам нису успели да сузбију националне аспирације федералних јединица, чак ни комбинацијом политичких и економских мера. Имајући то у виду, интегративни мултикултурализам остао је заробљен у нормативној сфери, док је сегрегативни мултикултурализам уз подршку политичких елита (словеначке и хрватске које су прве покренуле идеје о изласку из федерације) постао једини одрживи облик. Комунистички пројекат „наднационалног идентитета“ југословенства оличен у интерактивном мултикултурализму и конфедералном уређењу државе, није био адекватан да сузбије процес отуђења, политизацију етничких идентитета и буђење националне свести код Муслимана, Хрвата, Албанаца и Словенаца.

Деведесетих година, Србија је била обузета конструкцијом и ревитализацијом сопственог националног идентитета. То је утицало да и националне мањине буду фокусиране на развој сопственог националног идентитета, услед чега је дошло до сегрегације и прекида комуникације између већинског народа и мањинских група.

У случају Србије, сегрегативни мултикултурализам је од 1990 - 2000. године послужио за политичку инструментализацију мањинских захтева и „пренаглашавање културних разлика“ од стране лидера мањинских група. „Етнички предузетници“ подстичу осећања неједнакости, неправде и страха код мањинских група које представљају, како би успоставили политичку контролу над њима. Интеграција мањинских група у главни друштвени ток додатно је отежана чињеницом да су њихови политички захтеви променили природу, интензитет и модалитете изражавања. Одбојност политичких елита већинског становништва према демократском приступу различитости који укључује проблеме централизације, децентрализације као и територијалне и нетериторијалне аутономије ојачали су позицију мањинских политичких лидера у процесу политизације етничких идентитета мањинских група. Политичке елите националних мањина имају значајну улогу у развоју мултикултуралне политике у Србији, почевши од утицања на развој етничке самосвести мањинских група, преко бојкота институција до давања предлога за законе из области мањинских права и учешћа у власти.

У случају Србије догодио се прелазак са релативно успешног интегративног модела мултикултурализма (који подразумева интеракцију и комуникацију етничких и културних група) ка сегрегативном моделу (који подразумева суживот етничких и културних група без инетаракције). (Не)лојаност мањинских група које могу бити под утицајем матичних држава, представља важан фактор у проналажењу институционалних решења који ће осигуравати демократску стабилност и безбедност државе. Мањински захтеви кретали су се од јавног финансирања мањинских институција, приступа државним медијима, културне, територијалне, политичке аутономије све до институционалног федерализовања друштва као „заједнице заједница“.

Бројчано доминантне и територијално концентрисане мањинске групе (попут Мађара, Бошњака и Албанаца на југу Србије) имају користи од успостављене мултикултуралне политике и политичког прагматизма, док бројчано инфериорне и дисперзиране мањинске групе (Роми, Хрвати, Словаци, Власи ...) „трпе“ последице мултикултуралне политике, неадекватне социјалне и политичке инклузије – чиме се нарушава принцип равноправности. На простору бивше Југославије одиграло се „растакање заједничког језика“ уз афирмацију посебних националних стандардних језика. „Процес лингвистичког инжењеринга“ у случају хрватског, босанског и донекле црногорског језика огледао се у томе да је сваки од наведених језика, низом мера језичког планирања „усмеравао тако да би се видно разликовао од осталих, а нарочито од српског“. Србија је одређујући се национална држава већинског народа конституционализовала сегрегативни мултикултурализам.

За стабилну демократију подједнако су важни правичност главних институција и ставови њених грађана односно њихов осећај идентитета, спремност за сарадњу са различитима од себе и жеља да учествују у политичком процесу (В. Кимлика).

Анализа феномена мултикултурализам показује да се његово значење од почетка седамдесетих до данас фундаментално променило, кретајући се од интегративног ка сегрегативном. Пример Србије на јасан начин показује ову трансформацију. Политизација различитости појачава сегрегативне тенденције мултикултурализма, због чега је важно је обезбедити политичку интеграцију за мањинске групе.

Кандидаткиња сматра да би примордијалистичке елементе идентитета мањинских група попут језика требало искористити у сврху интеграције, а нарочито модел двојезичног образовања за припаднике националних мањина за који постоји расположење у мањинским заједницама.

Политичке партије националних мањина у Србији представљају (моно)етничке партије (Д. Хоровиц, Б. Рајли, Ф. Бибер) које у оквиру модела етничког надметања (ослоњен на примордијалистичку концепцију етничитета) усвајају радикалне стратегије у политичком деловању, кретајући сека половима. Са једне стране, у политичким кампањама мањинских партија пред изборе постоји интензивирање културне дистинктивности која представља улазну карту у политичку арену и преговоре са другим политичким актерима. Са друге стране, после избора, мањинске партије одустају од интензивирања културне дистинктивности како би постигли компромисна решења и учествовали у власти – чиме је потврђена хипотеза да „културна дистинктивност“ представља најважније манипулативно оруђе у рукама политичких предузетника, којима стање сегрегативног мултикултурализма иде на руку.

Имајући све ово у виду, кандидаткиња сматра да партије националних мањина са умереним стратегијама имају значајну улогу у процесу интеграције националних мањина, у који би требало да учествују и организације цивилног друштва, невладине организације, итд.

Процес етнизације политике био је „окидач“ за настанак свеобухватног, европског система за мањинску заштиту, и отворио је питања о конституционализацији мањинских идентитета и обликовању уставног идентитета источноевропских држава, уз усвајање норми европског правног поретка. За републику Србију, политичка и друштвена интеграција националних мањина је веома важна како би се избегла радикализација мањинских захтева, нарочито због тога што уређење статуса националних мањина чини део Поглавља 23 за приступање Европској унији. Ово је важно јер се демократска друштва, између осталог, мере се и по томе колико су успела да своје грађане интегришу и акомодирају како би се они осећали као код своје куће.

Након закључних разматрања, наведена је *Литература* као преглед свих коришћених извора у овој дисертацији

5. Остварени резултати и научни допринос дисертације

Докторска дисертација кандидаткиње Милене Милосављевић Стевић „Одрживи облици мултикултурализма у Србији“ представља свеобухватну теоријску и емпиријску анализу мултикултурализма као и његових облика, са посебним освртом на процес политизације етничке припадности мањинских група. Допринос ове дисертације огледа се у научној области *политичких наука* и у ужој научној области *политиколошко-социолошких студија*. Анализа теоријских модела мултикултурализма и његових импликација у пракси потврдила је оправданост критика мултикултуралног становишта. У дисертацији није потврђена интегративна функција мултикултурализма, као ни његова применљивост на поскомунистичка друштва односно Србију јер за разлику од западних држава, догађаји из прошлости и захтеви мањинских група које имају другачију природу и карактер ограничавају примену мултикултурализма. Ова дисертација је потврдила да је политизација разлике неодвојиви део мултикултурализма, што се у случају Србије рефлектовало на његову интегративну функцију. За разлику од западних држава механизми етнокултурне правде, међу којима су заједнички грађански идентитет, федерализам (САД, Швајцарска, Аустралија, Шпанија), консоцијација (Холандија, Белгија, Швајцарска, Аустрија) и територијална аутономија (Велика Британија, Финска, Италија, Канада, Нови Зеланд), у случају Србије не дају позитивне резултате у интеграцији националних мањина.

Значајан допринос ове дисертације поред анализе генезе мањинске политике и институционализације различитости у Србији, огледа се анализи процеса политизације различитости у оквиру мултикултурализма, као и у рехабилитацији значаја примордијалистичког приступа етницитету, за који се сматрало да је превазиђен у академском дискурсу и изучавању етничких односа. У дисертацији је потврђена доминација примордијалистичког становишта етницитету код већинског и мањинског становништва која представља значајну препреку у развоју и имплементацији интегративног мултикултурализма у Србији.

6. Закључак

На основу прегледа докторске дисертације Милене Милосављевић Стевић под насловом „Одрживи облици мултикултурализма у Србији“, комисија је сагласна у оцени да је она оригинално научно дело у складу са пријавом докторске дисертације, које на студиозан начин анализира, тестира и варира модел у Србији, користећи теоријски и нормативни модел (укључујући и расправе и нијансирање у оквиру

одређених теоријских струјања) и емпиријски увид који указује на домете и дефиците у имплементацији. Докторска теза је самостални истраживачки рад, који користећи досадашња сазнања и увиде чини значајан искорак и продубљивање научног истраживања у овој области која је веома важна не само академски већ и друштвени и политички.

Комисија сматра да ова докторска дисертација задовољава све услове самосталног и вредног научно-истраживачког подухвата. Кандидаткиња Милена Милосављевић Стевић се у процесу њене израде руководила правилима научног истраживања, од постављања истраживачког питања и циља и предмета дисертације па све до закључних разматрања. Извршена је детаљна анализа обимне научне и стручне литературе, истраживања процеса према постављеном моделу и анализирана студија случаја Србије кроз теоријску и упоредну перспективу.

Комисија је стога сагласна у оцени да докторска дисертација „Одрживи облици мултикултурализма у Србији“ у потпуности испуњава услове за јавну одбрану и предлаже Научно-наставном већу Факултета политичких наука да донесе одлуку у складу са овим закључком.

У Београду, 15.03.2023. године

Комисија за преглед и оцену докторске дисертације:

Др Горан Башић,
научни саветник, Институт друштвених наука у Београду

Проф. др Душан Спасојевић,
ванредни професор Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Проф. др Славиша Орловић,
редовни професор Универзитет у Београду – Факултет политичких наука